

Зміна та розірвання договору, укладеного на користь третьої особи

Кузьмич О. Я.

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

Аспірант кафедри цивільного права

На відміну від ЦК УРСР 1963р., новий Цивільний кодекс України 2003 р. (далі-ЦК) встановив загальні правила щодо зміни та розірвання договорів, в т.ч. укладених на користь третіх осіб. Необхідно зазначити, що конструкція договору на користь третьої особи поєднує як інтереси сторони, яка уклала договір, так і третьої особи, на користь якої укладений договір, тому зміна та розірвання такого договору безумовно впливає як на інтереси сторони, яка уклала договір, так і третьої особи. Проте, як показує аналіз цивільного законодавства України, правила, які встановлюють особливості зміни та розірвання досліджуваних договорів, часто не враховують інтереси як сторони, яка уклала договір, так і третьої особи, на користь якої укладений договір, що може призвести до їх конфлікту та незахищеності. З огляду на зазначене, а також, як показує практика, зростаючу роль цих договорів, виникає необхідність у науковому дослідженні проблем зміни та розірвання договорів, укладених на користь третіх осіб.

Проблеми зміни та розірвання договору досліджувались у працях В. В. Луця, С. О. Бородовського, Н. М. Процьків, А. М. Блащук, О. І. Міхно, М. М. Сібільова, З. М. Заменгоф тощо.

Метою цієї статті є дослідження питань правового регулювання зміни та розірвання договорів, укладених на користь третіх осіб, в положеннях нового ЦК.

Згідно ч.1 ст.636 ЦК договором на користь третьої особи є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі.

Таким чином, юридична конструкція договору на користь третьої особи полягає у тому, що за цим договором зобов'язана сторона (боржник) повинна

вчинити дію не на користь другої сторони (кредитора), а на користь третьої особи, яка не бере участі в укладенні договору. На користь третьої особи можна «виговорити» право, яким ця особа може скористатись чи відмовитись від нього, але не можна без її згоди покласти на неї цивільно-правовий обов'язок [1, с.163].

Варто зазначити, що глава 53 ЦК, яка присвячена правовому регулюванню укладення, зміни та розірвання договорів, не передбачає особливостей, які стосуються зміни та розірвання саме договорів, укладених на користь третьої особи. Проте ст.636 ЦК, яка присвячена взагалі правовому регулюванню досліджуваному договору, такі особливості встановлює.

Так, відповідно до ч.3 ст.636 ЦК з моменту вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом сторони не можуть розірвати або змінити договір без згоди третьої особи, якщо інше не встановлено договором або законом. Аналізована норма носить загальний характер, а це означає, що окремі особливості зміни та розірвання договорів, укладених на користь третіх осіб, можуть бути врегульованими як сторонами при укладенні договору, так і безпосередньо законодавством щодо окремих договорів. Однак, якщо інше не передбачено договором або законом, виходячи із зазначеної правової норми, той чи інший договір, укладений на користь третьої особи, з моменту вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, не може бути зміненим чи розірваним без її згоди.

Таким чином, виходячи із змісту ч.3 ст.636 ЦК, згода третьої особи, на зміну та розірвання договору, укладеного на її користь, є правочином, який спрямований на зміну та припинення наданих їх прав, а також прав та обов'язків сторін договору.

В юридичній літературі зміну та розірвання договору визначають як нормативно – логічну послідовність дій, що вчиняють сторони, в порядку та на основі передбачених договором чи законодавством підстав, з метою змінити чи розірвати укладений між ними договір на майбутнє. Зміна договору здійснюється в чітко встановлених межах і передбачає зміну предмета, місця,

строків виконання тощо, але не виду договору, виконання якого ще повністю або частково не здійснено чи носить триваючий характер [2, с.15].

Що необхідно розуміти під зміною договору, укладеного на користь третьої особи? Зміна цього договору може стосуватися як зміни прав та обов'язків щодо умов договору, які виконуються на користь самих сторін, так і прав та обов'язків щодо умов договору, які виконуються на користь третьої особи. Виходячи із загального правила, яке закріплене в ч.3 ст.636 ЦК, незалежно від того, чи зміна умов договору стосується зміни прав та обов'язків, виконання яких здійснюється на користь третьої особи, чи на користь самих сторін договору, у будь - якому випадку необхідна згода третьої особи, на користь якої укладений договір, з моменту вираження нею наміру скористатися своїм правом. Тому сторони при укладенні договору, на нашу думку, можуть обмежитись згодою третьої особи на зміну умов договору, виконання яких здійснюється на її користь, в той час як зміна умов договору, які виконуються на користь кожної із сторін договору, тобто які не стосуються осіб, на користь яких укладений договір, може здійснюватись і без згоди третіх осіб.

ЦК, передбачаючи зміну та розірвання договору виключно за згодою третьої особи, після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом, якщо інше не передбачено договором або законом, не передбачає випадків, за наявності яких сторони можуть у судовому порядку змінити та розірвати договір без згоди третьої особи.

Відповідно до ч.2 ст.651 ЦК договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Стаття 652 ЦК регулює особливості зміни та розірвання договору за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у зв'язку з істотною зміною обставин. Слід зазначити, що зазначені правові норми носять загальний характер, тому при їх застосуванні до зміни та розірвання договорів, укладених на користь третіх осіб, спеціальною нормою є ч.3 ст.636 ЦК. Виходячи із зазначеного, виникає

питання, чи може бути змінений та розірваний договір, укладений на користь третіх осіб, за рішенням суду на вимогу однієї із сторін, за наявності підстав, передбачених ст.ст.651, 652 ЦК після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом?

Виходячи із змісту ст.ст.651 та 652 ЦК, а також ч.3 ст.636 ЦК, можна зробити висновок, що договір, укладений на користь третьої особи, після вираження наміру останньої скористатися наданим їй правом, може бути змінений або розірваний за рішенням суду на вимогу однієї із сторін, але тільки за згодою третьої особи. У протилежному випадку, за відсутності згоди третьої особи, суд не може змінити чи розірвати договір, оскільки таким правом згідно норм ЦК він не наділений. З огляду на зазначене, сторони при укладенні такого договору, обов'язково повинні звернути увагу на цю проблему, з огляду на, те, що ч.3 ст.636 ЦК дозволяє їм вирішити це питання на власний розсуд.

Частина 1 ст.651 ЦК передбачає, що зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Виникає питання: з якого моменту можна вважати зміненим або розірваним договір, укладений на користь третьої особи, виходячи із змісту ч.3 ст.636 ЦК? Безумовно, ця правова норма (ч.3 ст.636 ЦК) захищає інтереси третіх осіб, на користь яких укладений договір, а тому передбачаючи згоду останніх на зміну та розірвання договору, вона тим самим заставляє сторін договору враховувати інтереси третіх осіб.

Відповідно до ч.3 ст.653 ЦК у разі зміни або розірвання договору зобов'язання змінюється або припиняється з моменту досягнення домовленості про зміну або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором чи не обумовлено характером його зміни. Якщо договір змінюється або розривається у судовому порядку, зобов'язання змінюється або припиняється з моменту набрання рішенням суду про зміну або розірвання договору законної сили.

Виходячи із змісту ч.3 ст.636 ЦК, чи можна вважати договір на користь третьої особи зміненим або розірваним з моменту досягнення сторонами домовленості про зміну або розірвання досліджуваного договору? Напевно можна, але тільки в тому випадку, якщо до досягнення домовленості сторонами про зміну або розірвання договору, укладеного на користь третьої особи, матиме місце згода третьої особи, на користь якої укладений договір. У протилежному випадку домовленість сторін про зміну та розірвання договору без згоди третьої особи не матиме юридичної сили.

Відповідно до ч.3 ст.640 ЦК договір, який підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації, є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення або державної реєстрації, а в разі необхідності і нотаріального посвідчення, і державної реєстрації – з моменту державної реєстрації. У свою чергу ч.1 ст.654 ЦК передбачає, що зміна або розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, що змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із звичаїв ділового обороту. Таким чином, відповідно до зазначених правових норм правочин про зміну або розірвання договору, укладеного на користь третьої особи, може бути нотаріально посвідченим і зареєстрованим виключно за наявності згоди третьої особи, на користь якої укладений договір.

Аналіз ст.636 ЦК, а також окремих правових норм, які встановлюють можливість учасникам цивільних правовідносин укладати договори на користь третіх осіб, свідчить проте, що на сьогоднішній день залишається нерегульованим порядок та форма одержання сторонами згоди від третіх осіб на зміну та розірвання договору, укладеного на їх користь. Таким чином, порядок зміни та розірвання договору, укладеного на користь третьої особи, сторони повинні узгоджувати самостійно, виходячи із того, що він не встановлений ЦК та іншими актами цивільного законодавства. Загалом, можна розглядати різні способи одержання згоди третьої особи на зміну та розірвання договору, укладеного на її користь.

В якій формі повинен бути вчинений третьою особою правочин, в якому відображена згода останньої на зміну та розірвання договору, укладеного на її користь? Відповідно до ч.1 ст.654 ЦК зміна або розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, що змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом, чи не впливає із звичаїв ділового обороту. Таким чином, форма вираження згоди третьої особи на зміну та розірвання договору повинна залежати від форми укладеного договору. У разі участі третьої особи у переговорному процесі щодо зміни та розірвання договору, укладеного на її користь, правочин третьої особи, в якому відображена її згода на зміну або розірвання договору, може бути вчинений в усній формі, проте виходячи із вимог ст.207 ЦК третя особа повинна підписати правочин про зміну або розірвання договору, укладеного в письмовій формі на її користь.

Виходячи із змісту ст.207 ЦК, слід вважати, що третя особа, на користь якої укладений договір, може виразити згоду на зміну або розірвання цього договору не тільки шляхом підпису на правочині про зміну та розірвання договору, укладеного на її користь. Згода третьої особи може бути зафіксована у листах, телеграмах, а також виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку. Вираження згоди третьої особи останнім способом, повинно відображати умови, на яких вона погоджується змінити та розірвати договір. Тому у разі, якщо умови зміни або розірвання договору не відповідають волі третьої особи, то у такому разі питання щодо дійсності правочину про зміну та розірвання договору слід вирішувати на основі норм про форму правочину та наслідків її недотримання.

У разі, якщо при укладенні договору сторони передбачили можливість зміни та розірвання договору без згоди третьої особи, то, відповідно, договір вважається зміненим та розірваним з моменту досягнення домовленості, якщо інше не передбачено договором, законом або не впливає із суті договору.

Слід зазначити, що сторони при укладенні договору можуть передбачити строк, протягом якого після звернення однієї із сторін у письмовій формі до

третьої особи, остання повинна дати свою згоду на зміну або розірвання договору. І якщо на протязі встановленого строку відповіді не буде одержано, то згода третьої особи на зміну та розірвання договору на умовах, які були передбачені у письмовому зверненні, повинна припускатися.

ЦК не передбачає підстав, за наявності яких кожна із сторін договору, який укладений на користь третьої особи, має право звертатися в суд для його зміни або розірвання у випадку, якщо третя особа відмовляється за будь яких умов давати свою згоду на зміну або розірвання договору. Тому на сьогоднішній день сторони договору, укладеного на користь третьої особи, якщо інше не передбачено договором, позбавлені права змінити договір або його розірвати у судовому порядку без згоди третьої особи. Так, передбачаючи можливість відчужувачу укласти договір довічного утримання (догляду) на користь третьої особи (ч.4 ст.746 ЦК), законодавець при цьому не надав право відчужувачу вимагати розірвання договору у судовому порядку у випадку його порушення з боку набувача за відсутності на це згоди третьої особи, на користь якої укладений договір. Проте таким правом володіє третя особа, на користь якої укладений договір (ч.1 ст.755 ЦК). Тобто, за договором довічного утримання (догляду), укладеним відчужувачем на користь третьої особи, у разі його порушення набувачем, із вимогою про його розірвання може звернутися тільки третя особа, на користь якої укладений договір.

Крім того, ЦК передбачає можливість сторін відмовитись від договору як в односторонньому порядку, так і за взаємною згодою. Тому закономірно виникає питання щодо можливості сторін відмовитись від договору, укладеного на користь третьої особи, як за взаємною згодою, так і в односторонньому порядку. Слід зазначити, що серед наукових кіл не має єдиної точки зору щодо розуміння юридичної природи відмови від договорів взагалі. Зокрема, О.Міхно обґрунтовує тезу, що одностороння відмова від договору має розглядатися не лише як односторонній правочин, як про це вже зазначалося в юридичній літературі, але і як оферта, спрямована на припинення договору, яка в разі її прийняття (акцепту) другою стороною

набуває ознак двостороннього договору, спрямованого на розірвання первісного договору [3, с.11]. На думку А.Блащук, у разі взаємно узгодженої відмови від договору відбувається з юридичної точки зору розірвання договору, а тому взаємна відмова відповідно має оформлятися правочином про розірвання договору, а не про відмову від нього, оскільки в ЦК відсутня така підстава припинення договору [4, с.44].

Відповідно до ч.3 ст.651 ЦК у разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим. Оскільки зміна або розірвання договору, відповідно до ч.3 ст.636 ЦК, після вираження наміру третьої особи скористатися наданим їй правом, здійснюється за згодою третьої особи, то, відповідно, ні одностороння відмова від договору, ні відмова сторін за взаємною згодою, на нашу думку, не може мати місця без згоди третьої особи, на користь якої укладений договір, з моменту вираження нею наміру скористатися своїм правом. Виходячи із того, що ЦК не передбачає право сторін на односторонню відмову чи відмову за взаємною згодою від договору, укладеного на користь третьої особи, незалежно від згоди останньої, тому така відмова можлива виключно за згодою третьої особи, якщо інше не передбачено договором.

Однак ч.2 ст.214 ЦК передбачає, що особи, які вчинили дво – або багатосторонній правочин, мають право за взаємною згодою, а також у випадках, передбачених законом, відмовитися від нього навіть і в тому разі, якщо його умови повністю ними виконані. Оскільки зазначена правова норма дає можливість сторонам відмовитись за взаємною згодою уже від виконаного договору, тому виникає питання щодо можливості відмови сторонами за взаємною згодою від виконаного договору на користь третьої особи. Враховуючи, що виконане зобов'язання ні змінити, ні розірвати уже неможливо, тому дія ч.3 ст.636 ЦК поширюється тільки на невиконані договірні зобов'язання. Чи мають право сторони вимагати у третьої особи повернення того, що було виконане їй за договором, укладеним на її користь, у

тому разі, якщо його умови повністю виконані? Взаємна відмова сторін від договору на користь третьої особи, умови якого повністю виконані, за своєю юридичною суттю є також правочином, на підставі якого виникають взаємні права та обов'язки не тільки у сторін договору, а також і у третьої особи, на користь якої укладений договір. Відповідно до ст.511 ЦК зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи. Таким чином, у разі відмови сторін за взаємною згодою від договору, укладеного на користь третьої особи, якщо його умови повністю виконані, третя особа може повернути виконане їй за договором тільки за своєю згодою. У протилежному випадку правові наслідки відмови від договору стосуватимуться тільки сторін договору, незважаючи на те, що виконання договору відбулося третій особі.

Частина 3 ст.636 ЦК не застосовується, якщо зміна та розірвання аналізованого договору здійснюється до вираження наміру третьою особою скористатися своїм правом або якщо в договорі безпосередньо буде передбачено, що його зміна та розірвання здійснюється без згоди третіх осіб.

Як зазначено в літературі, правило про недопущення змін і розірвання договору, укладеного на користь третьої особи, після вступу останньої у відносини, пояснюється не лише захистом суб'єктивного права вигодонабувача, а й турботою про інтереси його кредиторів. Вигодонабувач, який дізнався про своє право і виявив згоду прийняти виконання, в подальшій діяльності виходить із свого нового майнового стану і розраховує на те майно, яке вже принесло і ще принесе йому доходи. За відсутності зміни майнового стану ця особа, вірогідно, не стала б пов'язувати себе певним зобов'язанням. Тому заради збереження стабільності майнового стану вигодонабувача, а з ним і його потенційних кредиторів, сторонам, що породили зобов'язання на користь третьої особи, якщо інше не передбачено, заборонено змінювати або розривати договірні відносини без його згоди [5, с.462].

З огляду на вказані аргументи, у ЦК, на нашу думку, необхідно передбачити обов'язок контрагентів заздалегідь повідомити третіх осіб, на користь яких укладений договір, про його зміну або розірвання, у тому разі,

якщо сторонами у договорі буде встановлена можливість зміни або розірвання договору без згоди третьої особи (вигодонабувача).

На підставі вище зазначеного можна зробити висновок про наявність істотних проблем, які виникають у разі зміни та розірвання договорів, укладених на користь третіх осіб, і які породжені як відсутністю правових норм, які б урегульовували окремі питання зміни та розірвання таких договорів, так і недосконалістю існуючих, а це у свою чергу призводить до порушення як інтересів сторони, яка уклала договір, так і третьої особи, на користь якої укладений договір.

Література

1. Науково – практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2т./ За відповід.ред. О.Д.Дзери (кер.авт.кол.), Н.С.Кузнецової, В.В.Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т.ІІ. – 1088с.

2. Бородовський С.О. Укладення, зміна і розірвання договору у цивільному праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Івано –Франківськ, 2005. – 19с.

3. Міхно О.І. Припинення договору за цивільним законодавством України: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Київ, 2007. – 22с.

4. Блащук А.М. Правові наслідки припинення договірною зобов'язання внаслідок виконання або розірвання договору // Юридична Україна. – №9. – 2005. – С.38-45.

5. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. / О.В. Дзера (кер. авт. Кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред.. О.В. Дзери, Н.С.Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Кн.2. – 640с.